

Příspěvek k zhodnocení díla Pierra Teilharda de Chardin

Ladislav Hejdánek

◆ fragment | přípravné poznámky, česky, vznik: 1961/1965

◆ fragment | preparatory notes, Czech, origin: 1961/1965

Příspěvek k zhodnocení díla Pierra Teilharda de Chardin (předběžný titul) [1961/1965]

1.

Jedním z nejvýznamnějších znaků křesťanské víry je její univerzalistický charakter, který sice vyplývá z podstaty křesťanské zvěsti, ale který se historicky musel hned v počátcích výrazně opřít partikularistickým tendencím tradičního židovství. Obecné eschatologické naděje na sjednocení všech národů v jeden lid Boží říše byl dán programový výraz v úsilí o zřízení jediné, univerzální církevní organizace, která by byla jakýmsi předvojem budoucí jednoty. Souběžně s tím naděje na budoucí duchovní jednotu lidstva vedla k vášnivému úsilí o věroučné postižené samotné podstaty křesťanské víry a stejně nutně i k všeobjímajícím kompendiím (sumám), sjednocujícím všechno pravé učení o Bohu i člověku, o nebi i o zemi (a ovšem o pekle, očistci atd.), přičemž v obojím případě bylo rozsáhle použito myšlenkových struktur převzatých od antických myslitelů a přepracovaných v novém duchu.

Leč veškeré toto úsilí bylo velmi brzy poznamenáno vážnými trhlinami. Nejprve bylo křesťanstvo věroučně i organizačně rozpolceno na východní a západní církve. Stupňované úsilí o dogmatickou určitost, a tím o možnost účinné obrany proti pohanským vlivům, které je příznačné především pro západní větev křesťanstva, vedlo sice k vypracování pojmových souvislostí v takové jemnosti, jaké dosud nikdy nebylo dosaženo a která poskytla potom vynikající myšlenkový aparát vznikající moderní vědě; záporným důsledkem tohoto stavu však byla velká strnulost myšlenková v otázkách světonázorových, provázená podobnou strnulostí i v otázkách dogmatických a církevně i sociálně politických. Odstředivé tendence silily tím spíše, že vedle skutečných kacířstev byla kaceřována a ze západní církve vytlačována i četná opravná hnutí. Napjatá situace vyústila ve světovou reformaci, která byla natolik mocná, aby rozbila vnější jednotu západního křesťanstva, ale zase natolik slabá, že nedovedla zabránit dalšímu, téměř nekonečnému tříštění reformačních proudů. Současně však vzrůstalo napětí mezi církevním učením a mezi poznáním stále úspěšnější vědy, až došlo k definitivní (byť dlouho již připravované) roztržce mezi světem víry a světem moderní vědy. Tato roztržka se emancipačním a sekularizačním hnutím v řadě jiných oblastí lidského života jen prohloubila, vnitřně nahlodala západoevropského člověka a stala se základem zvláštní schizofrenie, kterou je poznamenán západní svět. Přišla doba, kdy se zdálo, že jedinou platformou, na níž se mohou sejít lidé bez ohledu na svou národnost, bez ohledu na své náboženské přesvědčení, bez ohledu na své politické názory a společenské zařazení, je věda. Víra právě tak jako jazyk nebo politická příslušnost se stala něčím, co lidi rozděluje; proto se v těchto věcech doporučovala liberálnost. Na čem se všichni shodnou, to je pouze dokonale poznaná skutečnost, neotřesitelný fakt, zjištěný nezávislým a nezaujatým pozorovatelem, který se dovedl zbavit subjektivních předsudků.

Od té doby se však situace velmi změnila. Ukázalo se, že věda sama nedovede splnit naděje, které zprvu vyvolala, že však přesto zůstává nepostradatelnou složkou a v jistém smyslu spolu s technikou přímo základem života moderní společnosti. Ukázalo se však na druhé straně, že liberálnost není tím nejprůměrnějším postojem k tzv. subjektivním stanoviskům a přesvědčením. Svět byl svědkem toho, jak se některé nacionální a rasové „předsudky“

projevily ve své nebezpečné zručnosti a jak politická agresivita na jedné a politická neschopnost a bezzásadovost na druhé straně mohou svět dovést do katastrofy. Ukázalo se, jak třídní a politické zájmy mohou vést k zneužití výsledků vědeckého bádání, až je ohrožena existence lidstva. Ukázalo se, jak sama věda je bezbranná proti zneužití plodů své vlastní práce a jak lidský charakter není výsledkem, ale předpokladem velké vědecké práce. Svět je znovu hluboce rozdělen a není to věda, která je schopna poskytnout potřebnou platformu pro dorozumění, i když bez ní to jistě nepůjde. Pramalou nadějí má možnost politického kompromisu. Zcela beznadějný (pro obě strany) je vojenský konflikt a násilné pacifikování. Atd. (Možná, že to je trochu ušinuto.)

A přece není nic jasnějšího než to, že lidstvo má jenom jedinou společnou budoucnost, jedinou společnou naději, že je pro ně otevřena jenom jedna jediná cesta: a tou je duchovní sjednocení. Řada rozmanitých hnutí je už výrazem skutečnosti, že toto sjednocení už začalo být realizováno, že už se začalo rodit. (Vyjmenovat: ekumenické snahy, mírové hnutí, Křesťanská mírové konference, Všekřesťanské mírové shromáždění, ale také Mezinárodní geofyzikální rok, akce WHO, zvláště Mezinárodní zdravotnický rok, kongresy vědců, literátů, kulturních pracovníků atd. atd.) A do této situace přichází dílo francouzského jezuity P. Teilharda de Chardin.

2. Věda a víra

Bývá zvykem označovat Teilhardův program jako syntézu mezi křesťanstvím a moderní vědou; zdá se však, že tato formulace není příliš výstižná. U Teilharda nikdy a nikde nejdou víra a věda vedle sebe, nikdy a nikde to nejsou dvě věci, které by bylo nutno a vůbec možno nějak spojovat v syntézu. Tím méně u něho ovšem najdeme náznaky nějaké mimoběžnosti (tedy jakési dvojí pravdy) nebo vzájemné vymezenosti sfér platnosti. Mezi vírou a vědou existuje principiální jednota. Není třeba ji vytvářet, stačí ji najít. Nikoliv dodatečně harmonizovat, ale v hloubce založenou harmonii (skutečnou harmonii) slyšet, uslyšet. A je kupodivu, že oné nejužší spojitosti vědy a víry se právě z uvedených důvodů dosahuje přímo, bez prostřednictví filosofie nebo teologie. Je kupodivu, jak se Teilhard brání výtkám, že pracuje filosoficky nebo theologicky. Programově označuje svou metodu za fenomenologickou a míní tím okolnost, že nemusí k svým výkladům používat ani metafyziky, ani dogmatických formulací. Stačí zůstat u jevů, abychom pochopili smysl vesmírného dění. Přístupme k tomuto problému blíže.

Důraz na pouhá fakta čili jevy, fenomény, dosti připomíná pozitivismus; odlišnost je však veliká. Není však možno uvažovat o možnosti, že pozitivistické schéma bylo převzato a přeznačeno? Patří tato struktura k podstatě, či je podstatné přeznačení, tedy záměr, úmysl? Otázka se vyjasní, jakmile přistoupíme ke zkoumání, co všechno je u Teilharda faktem, resp. fenoménem, jevem. Nejprve však zaměřme pozornost k Teilhardovu pojetí vlastní fenomenologické metody.

Ve své nevydané práci „L’Hominisation“ z května 1923 (viz III. svazek spisů, *La vision du passé*, str. 77) formuloval Teilhard svůj úmysl tak, že nechce podávat přímo žádnou filosofii, nýbrž že se chce naopak vyhnout všem rekurzům k metafyzice. Již tato dosti stará formulace

naznačuje, že Teilhardovým programem není vyhýbat se vší filosofii, ale pouze neučinit ji samostatným zájmem, zvláštním tématem. Zvláště pak se nechce ve svém pojednání, které má vědecký charakter, odvolávat na metafyziku; což opět nikterak neznamená, že svou práci chce od vší metafyziky úzkostlivě očišťovat.

V dalších letech však Teilhard ustoupil mnohem dál pozitivistickému ideálu. Ve své práci „Esquisse d'un Univers personnel“ z r. 1937 (podle Tresmontanta 1956, str. 20, zatímco v Cuénotovi není pro rok 1937 práce uvedena) píše, že takové pojmy jako absolutně lepší nebo kauzalita nebo finalita nezavádí do svých vývodů ani explicitně, ani implicitně. Je to jenom experimentální zákon, pravidlo sukcese v průběhu trvání, co předkládá pozitivistické moudrosti našeho století. – V jakém smyslu však Teilhard ustupuje požadavkům „pozitivistické moudrosti“? Je to vnitřní přestavba jeho myšlení, anebo jenom úprava formulací, aby pozitivističtí vědci a myslitelé nepřestali poslouchat? Není cítit ve slovech „pozitivistická moudrost našeho století“ také značnou dávku ironie?

V roce 1942 píše Teilhard v práci „La place de l'Homme dans l'Univers, réflexions sur la Complexité“ (viz III. svazek Spisů, *La vision du passé*, str. 306), že zůstává na poli faktů, to jest v oblasti hmatatelného a fotografovateľného. Striktně se hodlá držet zkoumání uspořádání jevů (apparences), tj. „fenoménů“. Nechce se zabývat hlubšími příčinami. Možná, že se odváží až k jakési „ultrafyzice“. V jeho práci však nemá být hledána žádná metafyzika. – Nehledě k tomu, že termín „ultrafyzika“ může naznačovat jakýsi úhybný manévr, je formulace velmi opatrná: Teilhard říká, že v práci nemá být metafyzika hledána, nikoli, že tam není. Nicméně...¹

¹ Zde text končí. – Pozn. red.